

- териалах Уральського регіона) / Е. В. Шишкіна // Вестник Пермского университета. — 2018. — Вып. 1 (40). — С. 129–136.
7. Федорова А. І. Ізмаїльське старообрядницьке училище та доля його перших вчителів / А. І. Федорова // Інтелігенція і влада. — 2018. — № 38. — С. 108–119.
 8. Г [город] Измаил, Бессарабской губ. // Церковь. — 1908. — № 46. — С. 1402–1403.
 9. Посад Вилков, Бесс. губ. Старообрядческая школа // Церковь. — 1908. — № 25. — С. 836.
 10. Посад Вилково, Бессарабской губ. // Церковь. — 1908. — № 37. — С. 1153.
 11. Девятый Всероссийский съезд старообрядцев // Церковь. — 1908 — № 33. — С. 1036–1042.
 12. Посад Вилково, Бессарабской губ. Родительское собрание в школе // Церковь. — 1908. — № 45. — С. 1377.
 13. Школа старообрядцев // Церковь. — 1908. — № 17. — С. 596.
 14. Золотаревка, Херсонской губ. // Церковь. — 1908. — № 45. — С. 1377.
 15. Золотаревка, Херсонской губернии // Церковь. — 1909. — № 5. — С. 177–178.
 16. С. Золотаревка, Херсон. губ. // Церковь. — 1910. — № 10. — С. 275.
 17. Село Никольское, Херсонской губернии. Открытие школы // Церковь. — 1908. — № 47. — С. 1433–1434.
 18. Г [город] Новогеоргиевск, Херсонской губ. // Церковь. — 1908. — № 50. — С. 1532.
 19. Посад Добрянка Черниговской губ. // Церковь. — 1908. — № 43. — С. 1324.
 20. Одесса // Церковь. — 1910. — № 10. — С. 275.
 21. Хут. Никитин, Екатеринослав. губ. Открытие старообрядческой школы // Церковь. — 1908. — № 50. — С. 1532.
 22. Село Городище, Екатеринославской губ. // Церковь. — 1910. — № 52. — С. 1303–1304.
 23. Запорожье-Каменское, Екатеринослав. уезда // Церковь. — 1910 — № 18. — С. 486.
 24. О положении народного образования среди старообрядцев (Доклад совета съездов, заслушанный на десятом Всероссийском съезде старообрядцев) // Церковь. — 1909. — № 35. — С. 1022–1023.

Надійшла до редакції 13.03.2019 р.

УДК 94(477)

В. Л. Цубенко

ЧИСЕЛЬНІСТЬ І ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ КАНТОНІСТІВ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ КАВАЛЕРІЇ В УКРАЇНІ (1817–1857)

Цубенко Валерія Леонідівна, д. і. н., проф., завідувач кафедри українознавства, e-mail: valeriiia78d@gmail.com

Одеська державна академія будівництва та архітектури,
вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65029, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті через аналіз історичної літератури, архівних і опублікованих джерел розкрито правове становище військових кантоністів на території Новоросійського (Херсонського), Українського (Харківського) та Києво-Подільського військових поселень кавалерії у першій половині XIX ст. Встановлено, що кантоністи становили окрему категорію у соціальній структурі військового поселення кавалерії. Діти — хлопчики корінних жителів округів військових поселень кавалерії називалися військовими кантоністами. Доведено, що у військових поселеннях кавалерії інститут кантоністів існував упродовж 1817–1856 рр. Військові поселенці комплектували діючі і резервні частини військового поселення через інститут кантоністів. Доведено, що з розвитком системи військових поселень кавалерії змінювався правовий статус кантоністів. Про це свідчить реформа 1827 р., в результаті якої відбувався процес скорочення державних витрат на утримання армії, спрощення навчальної програми і скорочення терміну навчання кантоністів з метою залучення їх до сфери матеріального виробництва. Доведено, що у період правління уряду Олександра I кантоністи військових поселень кавалерії розглядалися як армійський резерв, а у період правління уряду Миколи I — як частина господарської структури кавалерійських округів. Маніфестом імператора Олександра II від 26 серпня 1856 р. кантоністи звільнялися від належності до військового відомства, а категорія кантоністів ліквідувалася, припинялося призначення на них з державного бюджету продовольство і фінансування.

Ключові слова: кантоністи, військові поселенці, військові поселення кавалерії, унтер-офіцер, учбовий ескадрон, кавалерійський округ.

В. Л. Цубенко

**ЧИСЛЕННОСТЬ И ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ
КАНТОНИСТОВ ВОЕННЫХ ПОСЕЛЕНИЙ КАВАЛЕРИИ
В УКРАИНЕ (1817–1857)**

Цубенко Валерия Леонидовна, д. и. н., проф., заведующая кафедрой украиноведения, e-mail: valerii78d@gmail.com

Одесская государственная академия строительства и архитектуры,
ул. Дидрихсона, 4, г. Одесса, 65029, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье через анализ исторической литературы, архивных и опубликованных источников раскрыто правовое положение военных кантонистов на территории Новороссийского (Херсонского), Украинского (Харьковского) и Киево-Подольского военных поселений кавалерии в первой половине XIX в. Установлено, что кантонисты составляли отдельную категорию в социальной структуре военного поселения кавалерии. Дети — мальчики коренных жителей округов военных поселений кавалерии назывались военными кантонистами. Доказано, что в военных поселениях кавалерии институт кантонистов существовал на протяжении 1817–1856 гг. Военные поселяне комплектовали действующие и резервные части военного поселения через институт кантонистов. Доказано, что с развитием системы военных поселений кавалерии менялся правовой статус кантонистов. Об этом свидетельствует реформа 1827 г., в результате которой происходил процесс сокращения государственных расходов на содержание армии, упрощение учебной программы и сокращение срока обучения кантонистов с целью привлечения их в сферу материального производства. Доказано, что в период правления правительства Александра I кантонисты военных поселений кавалерии рассматривались как армейский резерв, а в период правления правительства Николая I — как часть хозяйственной структуры кавалерийских округов. Манифестом императора Александра II от 26 августа 1856 г. кантонисты освобождались от принадлежности к военному ведомству, а категория кантонистов упразднялась, прекращалось выделение на них продовольствия и финансирования из государственного бюджета.

Ключевые слова: кантонисты, военные поселяне, военные поселения кавалерии, унтер-офицер, учебный эскадрон, кавалерийский округ.

V. L. Tsubenko

**THE NUMBER AND LEGAL STATUS OF CANTONISTS
OF MILITARY SETTLEMENTS OF CAVALRY IN UKRAINE
(1817–1857)**

Tsubenko Valeriia Ieonydivna, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukrainian studies, e-mail: valerii78d@gmail.com

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture,
Didrihsona st. 4, Odesa, 65029, Ukraine

ABSTRACT

The article describes the legal status of military cantonists in the territory of Novorossiysk (Kherson), Ukrainian (Kharkiv) and Kyiv-Podilsky military cavalry settlements in the first half of the nineteenth century through the analysis of historical literature, archival and published sources. It has been determined that the cantonists were a separate category in the social structure of the military cavalry settlement. It has been proved that in the cavalry military settlements, the Cantonese Institute existed in 1817–1856. The military settlers completed active and reserve parts of the military settlement through the Institute of Cantonists. It has been proved that with the development of the system of military settlements of the cavalry the legal status of the cantonists changed. This is acknowledged by the reform of 1827, which resulted in a process of reducing public spending on the maintenance of the army, simplifying the curriculum and reducing the term of training cantonists in order to attract them to the sphere of material production. It has been proved that during the reign of Alexander I government, the cantonists of military cavalry settlements were considered as an army reserve, and during the reign of Nicholas I government they were considered as part of the economic structure of cavalry districts. According to the manifesto of Emperor Alexander II of August 26, 1856, the cantonists were exempted from belonging to the military department, and the category of cantonists was liquidated, and the food and financing assigned to them from the state budget was terminated.

Key words: cantonists, military settlers, military cavalry settlements, non-commissioned officer, educational squadron, cavalry district.

Протягом десятиліть після відновлення державної незалежності України залишаються актуальними проблеми вдосконалення системи оборони держави, побудови нової структури

війська, створення професійної, компактною, добре оснащеною армії. Світовий досвід переконливо доводить, що збройні сили залишаються сьогодні одним із найважливіших компонентів могутності держави. Незважаючи на гуманну спрямованість політики України, що, насамперед, надає перевагу мирним механізмам розв'язування міждержавних суперечностей, практика міжнародного життя свідчить, що їх ефективність значною мірою залежить і від національних збройних сил. Наукова розробка воєнної історії має велике значення для розуміння шляхів розвитку української армії, є вагомим внеском у збереження історичної пам'яті народу. Одним з актуальних напрямків досліджень у цій області є вивчення історії військових поселень кавалерії на території України у першій половині XIX ст., способів комплектування війська, підготовки резервів для армійських підрозділів, в тому числі кадрів нижчого офіцерського складу, з числа дітей військових поселенців, які ставали кантоністами. На кантоністів покладався обов'язок поповнення збройних сил підготовленими та дисциплінованими солдатами, унтер-офіцерським складом і спеціалістами технічного профілю.

В історичній науці категорія кантоністів військових поселень вивчена досить фрагментарно, лише як окрема структурна одиниця військового відомства російської армії. Окремі аспекти правового статусу кантоністів військових поселень кавалерії знайшли своє відображення у радянській, закордонній та вітчизняній історіографії. Серед них слід відмітити роботи К. М. Ячменіхіна [20], Т. М. Кандаурової [2]. Варто виокремити історичні дослідження вченого В. К. Ячменіхіна [17; 18; 19]. Безумовною заслугою його праць є ретельне вивчення інституту військових кантоністів (солдатських дітей) у системі комплектування російської армії [18], побуту військових кантоністів [17]. Він дійшов висновку, що кантоністи перебували в кращому становищі, порівняно з іншими категоріями населення військового поселення, оскільки отримували добру освіту і підготовку [17, с. 84], а реформи (1826 р. і 1832 р.), проведені урядом Миколи I в галузях утримання і навчання кантоністів, свідчили про те, що держава стала розглядати дітей військових поселенців не лише як армійський резерв, а й частину загального господарського механізму, покликаною скоротити значні

витрати на утримання армії [19, с. 161]. Джерельна база дослідження правового становища кантоністів включає значну кількість як опублікованих, так і неопублікованих матеріалів. Частина з них вже вводилася в науковий обіг. Особливу цінність для цього дослідження становлять матеріали, що зберігаються у бібліотеках і архівах Києва і Москви. Найбільшу документальну базу за темою дослідження містять фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві «Штаб 7-го кавалерійського округу Українського військового поселення. 1817–1866 рр.» (ф. 1314), «Документи і матеріали з історії державних закладів України» (ф. КМФ 12), Російського державного військово-історичного архіву «Канцелярія начальника Головного штабу Його Імператорської Величності. 1803–1836 рр.» (ф. 35).

Отже, у своїй статті автор поставив за мету через аналіз архівних джерел і спеціальної літератури розкрити правове становище військових кантоністів (військових поселенців) на території Новоросійського (Херсонського), Українського (Харківського) та Києво-Подільського військових поселень кавалерії у першій половині XIX ст. Сам по собі термін «військові поселенці» включає низку категорій жителів округів поселення, які відрізнялися своїм майновим становищем і соціальними функціями. Кантоністи становили окрему категорію у соціальній структурі військового поселення кавалерії [16, арк. 18]. Діти — хлопчики корінних жителів округів військових поселень кавалерії називалися військовими кантоністами (kantonist — у перекладі з німецької, — військовозобов'язаний, походить від kanton — округ) [3, с. 111]. У військових поселеннях кавалерії інститут кантоністів існував упродовж 1817–1856 рр. Військові поселенці комплектували діючі і резервні частини військового поселення через інститут кантоністів.

У 1817 р. при безпосередній участі графа О. А. Аракчеєва було розроблено проект «Положення про військових кантоністів». У роботі над цим проектом працювали також Є. К. Сіверс і черговий генерал Головного штабу генерал-ад'ютант А. А. Закревський. Причому, необхідно зазначити той факт, що в заключній редакції «Проект» був підготовлений на кінець 1817 р., а затверджений лише в 1823 р. У системі Військового міністерства кантоністи поділялися на групи: діти військо-

вих поселенців і діти солдатів діючих підрозділів, а також діти нижчих чинів, які служили поза межами військових поселень. Останні були приписані до так званих військово-сирітських відділень, а після їхньої реорганізації до батальйонів і напівбатальйонів військових кантоністів, що знаходилися у підпорядкуванні командування окремим Корпусом військових поселень [20, с. 172–173]. Згідно з «Правилами про перехід корінних жителів в округи військового поселення кавалерії», 11 травня 1817 р., кантоністи ділилися на три вікові групи: (молодшу) до 7 років, (середню) з 7 до 12 років, (велику) з 12 до 18 років [1, с. 228]. Кантоністи великої вікової групи поділялися на дві категорії: придатні до військової служби і непридатні до неї за станом здоров'я. Вік кантоніста визначали 1 січня, а не в день народження. Переведення кантоністів, з тої чи іншої вікової групи, відбувалося один раз на рік — 1 жовтня. Згідно з «Правилами про кантоністів малого віку» 1818 р. [1, с. 230], кантоністи округів військового поселення, які не досягли ще семирічного віку, залишалися при батьках. Діти-сироти віддавалися на виховання військовим поселенцям. Кантоністи малого віку з 7 років відвідувати школи, що розміщувалися в окремих приміщеннях у штабах поселених ескадронів. Контроль за навчанням і вихованням кантоністів малої і середньої вікової групи здійснював командир поселеного ескадрону [10, с. 35]. Кантоністи середньої вікової групи проживали з батьками і вихователями військовими поселенцями-господарями. Вони отримували від комісаріату обмундирування відповідного зразка [10, с. 40].

Чисельність кантоністів в кожному кавалерійському окрузі поселеного полку становила 800 чоловік (320 — кантоністи «малого» віку, 280 — «середнього» та 200 — «великого») [10, с. 27]. Вони отримували продовольчий пайок, а на утримання круглих сиріт виділялося по 1 руб. на місяць. Військові поселенці батьки і вихователі кантоністів зобов'язані були у вільний від навчання час залучати дітей до землеробської праці. З метою профілактики та запобігання правопорушень і злочинності серед кантоністів у поселених кавалерійських округах призначали чергових унтер-офіцерів від ескадрону.

На території військових поселень кавалерії в Україні існували різні типи навчальних закладів відповідно до освітньо-

го рівня (початкова освіта, базова загальна освіта, професійна освіта з профільним спрямуванням навчання). Школи кожного з трьох ступенів функціонували самостійно: I ступінь — ескадронна (початкова) школа, II ступінь — учбовий ескадрон, III ступінь — професійні школи (сільськогосподарські ферми-школи, топографічні, кондукторські, їзди верхи, фельдшерські, ветеринарні, плавання, шовківництва тощо).

У поселених ескадронах навчання кантоністів здійснювали унтер-офіцери (вчителі), а навчання ремеслам — військові поселенці. У разі відсутності унтер-офіцера на посаду вчителя призначали церковників із семінаристів.

Згідно з «Правилами про кантоністів великої вікової групи, придатних до військової служби», кантоністи великої вікової групи перебували в полковій штаб-квартирі (казармі) і утворювали учбовий ескадрон свого полку. Учбовий ескадрон складався з 4 взводів. Штат учбового ескадрону складався з старшого вахмістра, квартирмейстера, 8 унтер-офіцерів (вчителів) і 8 артильників. Старший вахмістр, квартирмейстер і артильники призначалися із інвалідів поселеного полку, а унтер-офіцери — з учбового кавалерійського ескадрону. Чисельність рядових в ескадроні визначалося відповідно до чисельності кантоністів при поселених ескадронах по 50 осіб. Командував учбовим ескадрonom офіцер і 2 субалтерн-офіцери помічники. Головний контроль за діяльністю ескадрону з усіх питань здійснював командир поселеного ескадрону [10, с. 37–38].

Кантоністи отримували військову освіту в школах: при учбових ескадронах і кавалерійських полках, які готували військових фахівців. Навчання військовій справі, правилам стройової кавалерійської служби здійснювалося на підставі Військового Статуту. Для навчання кантоністів їзди верхи коней відбирали згідно розпорядження полкового управління з резервних і поселених ескадронів. Кантоністи великої вікової групи учбового ескадрону отримували від комісаріату продовольство і обмундирування, а від артилерійського відомства — зброю. Фінансування учбового ескадрону (витрати на ремонт зброї, мідні і залізні речі, патронний папір) здійснювалося на підставі табеля полку, якому належав ескадрон. Порох і свинець для використання у навчальному процесі відправляли з поселених ескадронів відповідно до встановлених норм.

Кантоністи учбових ескадронів отримували від комісаріату платню 7 руб. 50 коп. щорічно. Старший вахмістр, квартирмейстер і артільники отримували платню згідно з положенням про інвалідів, а унтер-офіцери згідно — штату свого полку. Також окремо виділялися кошти від головного над військовими поселеннями керівництва для господарських потреб: на посуд для приготування їжі — чавунний, а для інших потреб — дерев'яний посуд. У 1828 р. кантоністи Українського (Харківського) військового поселення кавалерії отримали грошову винагороду у розмірі 750 руб. за участь у відтворенні маршрутів вояжу імператора Миколи I [9, арк. 2]. Кантоністи учбових ескадронів і артилерійських батареї отримували продовольство із запасних хлібних магазинів. Один раз на місяць кожний кантоніст отримував на приварок по 28 $\frac{3}{7}$ коп. сріблом від провіантського відомства, на підстригання — по 30 коп., на учбові припаси і стройові речі для кожної батареї і ескадрону — по 85 руб. 71 $\frac{3}{7}$ коп. сріблом щорічно [14, арк. 24; 15, арк. 23].

Командир поселеного ескадрону відповідав за організацію якісного та своєчасного харчування кантоністів, забезпечував належне утримання продовольчого складу, приміщень їдальні та столово-кухонного посуду. Щорічний ремонт їдальні проводився за кошти від комісаріату ескадрону [10, с. 42]. Кантоністи учбового ескадрону з артільних коштів додатково отримували платню для власних потреб, а також одноразові виплати на розгляд головного над військовими поселеннями керівництва. Кантоністи учбового ескадрону у період канікул отримували відпустку. За відмінні успіхи у навчанні кантоністи отримували додаткові відпустки на свята.

По досягненні вісімнадцятирічного віку кантоністи, придатні до військової служби, направлялися у резервні ескадрони і батальйони згідно з правилами про комплектування поселеного полку [7, с. 404]. Випускники учбового ескадрону отримували документ-висновок від командирів полкового і поселених ескадронів. Згідно з Положенням від 8 серпня 1836 р. з ліквідованих Катеринославського і Херсонського батальйонів і Дмитрієвського півбатальйону військових кантоністів у кожному окрузі формувалися по два ескадрони кантоністів і дві артилерійські батареї [14, арк. 24]. У 1847 р. 194 кантоністи

із батареї Українського (Харківського) і Новоросійського (Херсонського) військових поселень кавалерії вступили на службу у Донське військо [6, с. 59].

Кантоністи непридатні до військової служби через хвороби і фізичні вади відраховувалися з учбового ескадрону і поступали на навчання ремеслам у професійні школи з урахуванням здібностей. Вони отримували продовольство і речове забезпечення, платня їм не призначалася. Період навчання і утримання такого учня кантоніста окремо визначалися в полковому правлінні.

Після закінчення навчання у професійній школі кантоністи поступали у діючі ескадрони на відповідні вакансії або продовжували навчання за обраною спеціальністю за додаткову плату. Частина кантоністів поверталася до батьків. На придбання виробничого інструменту, обладнання, інвентарю кантоністи отримували від держави одноразову грошову допомогу (у сумі заробітної плати кантоніста учбового ескадрону за весь період навчання ремеслу). Після закінчення навчання ремеслу кантоністи отримували право одружуватися [10, с. 48].

З 1821 р. змінилися вікові групи кантоністів: молодша — від народження до 10 років, середня — від 10 до 14 років, велика — від 14 до 18 років. До 14 років кантоністи виховувалися батьками або вихователями. Обмундирування кантоністам видавалося з 10 років, а в родинх військових поселенців хлопчики залишалися до 14 років. Таким чином керівництво військових поселень кавалерії зменшувало витрати на утримання інституту кантоністів, а господарства військових поселенців отримували додаткову робочу силу.

З 1841 р. дітей нижчих чинів, народжених під час перебування на службі, не зараховували у кантоністи, а залишали у сім'ях із батьками в округах військових поселень кавалерії [5, с. 341].

У 1847 р. у 8 округах Українського (Харківського) військового поселення було кантоністів молодшої вікової групи 27482 особи або 52,2 %, середньої вікової групи — 13469 осіб або 25,6 %, великої вікової групи — 11678 осіб або 22,2 % [13, арк. 5]. У 1853 р. чисельність кантоністів у військових поселеннях кавалерії становила 7356 (в ескадронах — 6480 і батареях — 876), з них: в Українському (Харківському) вій-

ськовому поселенні — 2452, у Новоросійському (Херсонському) військовому поселенні — 3824, у Києво-Подільському військовому поселенні — 1080 чоловік [12, арк. 37].

Відомо, що у 1856 р. чисельність військових кантоністів у Новоросійському (Херсонському) військовому поселенні кавалерії становила 66963 чоловік, з них: у 1-му окрузі — 4998, у 2-му окрузі — 5163, у 3-му окрузі — 5029, у 4-му окрузі — 6366, у 5-му окрузі — 5176, у 6-му окрузі — 5094, у 7-му окрузі — 4354, у 8-му окрузі — 5264, у 9-му окрузі — 6575, у 10-му окрузі — 5575, у 11-му окрузі — 5551, у 12-му окрузі — 5783, в окремій волості — 2035 [11, арк. 7; 12, арк. 8], в Українському (Харківському) військовому поселенні кавалерії — 4560 чоловік, з них: у 1-му окрузі — 461, у 2-му окрузі — 316, у 3-му окрузі — 718, у 4-му окрузі — 604, у 5-му окрузі — 635, у 6-му окрузі — 784, у 7-му окрузі — 454, у 8-му окрузі — 588 [13, арк. 5; 14, арк. 6].

У 8 округах Українського (Харківського) військового поселення кавалерії в 1856–1857 рр. в батареях було 278 нижчих чинів і 2165 кантоністів, у ескадронах — 25 нижчих чинів і 291 кантоніст [14, арк. 25].

Маємо статистичні матеріали про випускників військових поселень кавалерії за 1856–1857 рр. Згідно з цими джерелами з призначених на службу кантоністів отримали посади: в Українському (Харківському) військовому поселенні кавалерії: унтер-офіцера 527 (42,8 %), феєрверкера 96 (7,8 %), писаря 608 (49,4 %); в Новоросійському (Херсонському) військовому поселенні кавалерії: унтер-офіцера 815 (42 %), феєрверкера 85 (4,4 %), писаря 1034 (53,6 %); у Києво-Подільському військовому поселенні кавалерії: унтер-офіцера 180 (42,7 %), писаря 242 (57,3 %) [11, арк. 20; 12, арк. 20]. Наведені дані свідчать, що найбільша кількість випускників отримали посади писаря, який зосереджував у своїй компетенції діловодні функції і через якого проходила вся документація військових поселень.

Маніфестом російського імператора Олександра II від 26 серпня 1856 р. кантоністи звільнялися від належності до військового відомства, а категорія кантоністів ліквідувалася, припинялося призначення на них з державного бюджету продовольство і фінансування (цим заходом було повернено у сім'ї тисячі солдатських дітей, які одержали цивільні права вільного населення)

[4, с. 799]. У 1857 р. були ліквідовані кантоністські ескадрони і батареї округів військового поселення кавалерії [8, с. 1050]. Відзначимо також, що до реформ царя Олександра II 60-х рр. XIX ст. у Російській імперії церковні початкові школи були майже єдиними навчальними закладами, де всі верстви населення мали змогу отримати елементарну освіту. Лише на території військових поселень кавалерії відкриття та діяльність спеціальних військових навчальних закладів — ескадронних шкіл та учбових ескадронів, професійних шкіл призвело до збільшення чисельності освічених людей. Фактично діти військових поселенців — кантоністи, ставали власністю військового відомства, яке опікувалося їхнім вихованням і освітою. Переважно з військових кантоністів комплектувалися унтер-офіцерські посади в армії. Саме батальйони військових кантоністів готували для армії молодший офіцерський корпус [2, с. 382]. Таким чином, з розвитком системи військових поселень кавалерії змінювався правовий статус кантоністів. Про це свідчить реформа 1827 р., у результаті якої відбувався процес скорочення державних витрат на утримання армії, спрощення навчальної програми і скорочення терміну навчання кантоністів з метою залучення їх до сфери матеріального виробництва. Очевидно, що військові кантоністи були кістяком армії, хранителями військового духу і традицій в окремих військових підрозділах і частинах збройних сил, відрізнялися мужністю, дисциплінованістю. Перспективним, на наш погляд, є подальша наукова розробка окремих етапів історії кантоністів військових поселень кавалерії в Україні на основі масових статистичних джерел.

Література та джерела

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи / [издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба] . — СПб., 1849. — Т. 10. — Ч. 2 : Подольская губерния / [сост. капитан Тверитинов]. — 159 с. ; сведения специальные. — 93 с. : 16 табл.
2. Кандаурова Т. Н. Смотры военно-поселенных округов и округов пахотных солдат по материалам департамента военных поселений / Т. Н. Кандаурова // Документ. Архив. История. Современность : сб. науч. тр. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016. — Вып. 16. — С. 379–395.
3. Константинов Н. А. Школьная система военных поселений // Советская педагогика. — 1938. — № 6. — С. 108–119.

4. О Всемиловейшем даровании народу милостей и облегчений по случаю Коронования Его Императорского Величества // Полное собрание законов Российской империи. Собрание II. (далі — ПСЗ РИ. II.). — СПб., 1857. — Т. 31. 1856. — Отд. 1. — № 30877. — С. 785-798.
5. О причислении детей нижних чинов из военных поселян, прижитых ими на службе, в семейства их, в округах военного поселения остающихся // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1843. — Т. 17. 1842. — Отд. 1. — № 15579. — С. 341-342.
6. О распределении кантонистов, поступивших в войско Донское из батарей Украинского и Новороссийского военных поселений // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1842. — Т. 16. 1841. — Отд. 1. — № 14197. — С. 59.
7. Об отмене присылки в Департамент военных поселений списков о солдатских детях // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1834. — Т. 8. 1833. — Отд. 1. — № 6306. — С. 403-404.
8. Об упразднении управления инспектора воронежских батальонов военных кантонистов и кантонистских эскадронов округов военного поселения // ПСЗ РИ. II. — СПб., 1858. — Т. 32. 1857. — Отд. 1. — № 32606. — С. 1050.
9. Російський державний військово-історичний архів. — Ф. 35. — Оп. 2. — Спр. 593. — Зв. 83.
10. Учреждение о военном поселении регулярной кавалерии : [в 2 ч.]. — СПб., 1817. — Ч. 2: Особенные установления к устройству военного поселения регулярной кавалерии. — 96 с.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІА України у м. Києві). — Ф. КМФ 12. — Оп. 1. — Спр. 107.
12. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. КМФ 12. — Оп. 1. — Спр. 108.
13. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. КМФ 12. — Оп. 1. — Спр. 109.
14. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. КМФ 12. — Оп. 1. — Спр. 110.
15. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. КМФ 12. — Оп. 1. — Спр. 111.
16. ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 1314. — Оп. 1. — Спр. 2.
17. Ячменихин В. К. Быт кантонистов военных поселений / В. К. Ячменихин // Вестник Московского университета. Серия 8: история. — 1997. — № 4. — С. 72-84.
18. Ячменихин В. К. Институт военных кантонистов в структуре русской армии / В. К. Ячменихин // Вестник Московского университета. Серия 8: история. — 2000. — № 1. — С. 55-68.
19. Ячменихин В. К. Подготовка армейского резерва в военных поселениях / В. К. Ячменихин // Сборник научных работ на пошану проф. К. М. Ячменихина [«Україна і Росія в панорамі століть»]. — Чернівці, 1998. — С. 151-163.
20. Ячменихин В. К. Организация и функционирование освіти в округах военных поселений российской армии в первой половине XIX ст. / В. К. Ячменихин // Вестник Чернігівського національного педагогічного університету. Серия: Историчні науки. — 2015. — № 134. — С. 172-179.

Надійшла до редакції 07.03.2019 р.

УДК 342.733(477+73)

І. М. Чістякова, І. Б. Кривдіна, В. М. Букач

СТУДЕНТСЬКІ ОМБУДСМЕНИ В УКРАЇНІ ТА США: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Чістякова Ірина Миколаївна, к. ф. н., доц., зав. кафедри міжнародних відносин та права, e-mail: pravo.gf.onpu@i.ua

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Кривдіна Інна Борисівна, к. і. н., доц. кафедри міжнародних відносин та права, e-mail: krivdina.inna@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет,
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Букач Валерій Михайлович, к. і. н., приват-професор кафедри всесвітньої історії та методології науки, e-mail: valery.bukach@gmail.com

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського,
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, 65020, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті проведено порівняльний аналіз та з'ясовано основні засади існування студентського омбудсмена в Україні та Сполучених Штатах Америки. Авторами детально розглянуто основні засади та принципи діяльності, визначено функції та завдання українських омбудсмена студентів в Полтавському університеті економіки і торгівлі, уповноваженого з прав студентів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана та американського університетського омбудсмена в Вашингтонському університеті.

На основі опрацьованих авторами документів та спеціалізованої літератури проведено порівняльний аналіз повноважень представників зазначеного правозахисного інституту двох країн, з'ясовано відмінності у підходах до вирішення питання захисту прав учасників освітніх відносин в цілому.

Дослідниками було з'ясовано, що інститут студентського омбудсмена в Україні було впроваджено в рамках проекту Еразмус+ АЕСОП «Здійснення захисту прав студентів шляхом введення посади омбудсмена», спрямованого на вивчення та запровадження європейського досвіду в сфері правозахисту здобувачів вищої освіти; в Сполучених Штатах Америки університетські омбудсмени з'явилися як відповідь на внутрішні потреби університетських